שמות הרחובות באשקלון כדגם של הבניית זיכרון

אבי ששון ויוסי שפנייר

מבוא

ההיסטוריה של אשקלון ארוכה ומפוארת, מיקומה ברצועת החוף הדרומית של ארץ ישראל הקנה לה מעמד מיוחד לאורך השנים. במאמר זה נציג היבט תרבותי-חברתי של העיר המתפתחת. ננסה להבחין בדפוסי הזיכרון הקיימים בעיר תוך התמקדות בשמות רחובותיה. זאת תוך הצגת רצף התגבשות הרבעים השונים בדגש על שמות הרחובות והמגמות העולות מהם. אנו מקווים שמחקר זה יהווה נדבך נוסף למחקרים הנערכים בתחום בשנים האחרונות באזורים שונים בארץ המנסים לתת תמונה מקיפה של הזיכרון המתבטא בשמות הרחובות.

מגמות בהתפתחות אשקלון מימי קום המדינה

אשקלון המודרנית החלה להתפתח בראשית שנות החמישים סביב העיירה מג'דל הערבית.[1] בשנת 1951 קיבלה מעמד של עיר בשם 'מגדל-אשקלון', ובשנת 1953 קיבלה אפרידר, שכנתה ממערב, מעמד של מועצה מקומית. כבר באותה שנה החליט משרד הפנים לאחד את שתי הרשויות לעיר אחת שתיקרא 'אשקלון'.

ראשיתה של העיר אשקלון בחמש שכונות ראשונות שנבנו זו בצד זו ללא תכנון מוקדם - בחלק המערבי נבנו שלוש שכונות: אפרידר, ברנע ושמשון, וממזרח להן: מגדל וגבעת ציון. אשקלון הלכה והתפתחה בעקבות האכלוס המהיר של האזור בתקופת העליות של ראשית ימי המדינה.

---

1 ששון, התפתחות נוף.

תחילה נבנו השכונות כך שהיו ביניהן מרחבים גיאוגרפיים גדולים ורבים, שלמן שנות השמונים של המאה העשרים ואילך כוסו בשכונות חדשות. לאחר מכן הוחל במילוי החלל הגיאוגרפי שבין שני רכסי הכורכר שעליהם נבנו חמש השכונות הראשונות. שכונת 'גן הוורדים' נבנתה ממזרח לשכונת שמשון. צפונית ל'גן הוורדים' ומערבית לשכונת מגדל נבנתה שכונת 'נאות אשקלון', היא אוכלסה על ידי מקומיים ששיפרו את מצבם הכלכלי-חברתי. בשנת 1996, ביום השנה הראשון להירצחו של יצחק רבין, נחנך ציר תחבורה מרכזי, שדרות יצחק רבין,[2] העובר מצפונה של העיר לדרומה בין שני הרכסים שעליהם נבנו השכונות השונות. בשלב הבא נבנו השכונות נווה הדרים, נווה דקלים ועוד. שכונות אלה על רחובותיהן הרבים חייבו את פרנסי העיר לגשת למהלך מתוכנן של מתן שמות לרחובות החדשים.

בחינה של הנתונים הדמוגרפיים של העיר מעלה כי בשנת 1950 היו בעיר כ-5,000 נפש, בשנת 1985 כ-55,500, ובשנת 1990 כ-63,000 תושבים. מספר זה עלה באופן דרסטי עם גלי העלייה מרוסיה ל-98,750 נפש בתחילת 1998, וכיום (2010) מונה אוכלוסיית אשקלון כ-120,000 נפש.[3]

שמות רחובות כמעצבי זיכרון*

נציין כמה סימני דרך מחקריים העוסקים בנושא שמות הרחובות. בעיצוב הזיכרון המחקר מבחין בין היסטוריה לבין מורשת ולבין הנצחה וייצוג; להלן נתמקד ברכיב של ההנצחה. קריאת שמות היא רק צורה אחת של הנצחה, שלצידה קיימות גם צורות הנצחה אחרות, כמו אנדרטאות, ספרי זיכרון ועוד.[4] קריאת שמות רחובות כמוה כ'סוכן זיכרון', שבמקרים רבים יש לו משמעות פוליטית.[5] לבל, העוסק בהתגבשות הזיכרון הישראלי, מדגיש

2 עזריהו, דרך רבין, עמ' 221.

3 גל, משכונה לעיר, עמ' 218-221.

4 בארץ נפוצה מאוד ההנצחה באנדרטאות, בעקבות מלחמות ואירועים ביטחוניים אחרים, נעשו עליה עבודות שונות, כדוגמת עבודותיה של שמיר, הנצחה וזיכרון; הנ"ל, אנדרטות בישראל; עבודתו של עזריהו בנושא המשוריינים בדרך לירושלים, עזריהו, שלד הברזל; וכן עבודתה של באומל-שוורץ, הנצחת נשים; ובאומל, היינו שם.

5 עזריהו, הנצחה מקומית, עמ' 199-200.

* סעיף זה מופיע בשינויים קלים גם במאמר של שפנייר על רחובות פסגת זאב וגבעת זאב בקובץ זה. הוא מובא כאן בשלמותו לנוחות הקורא.

במחקרו את הצד הפוליטי: "המיקוח הפוליטי על גבולות המיתוסים הממלכתיים כולל את המיקוח על השליטה באתרי זיכרון... שמות רחובות..., ובאמצעותם מחדירים את המיתוס לרבדים היומיומיים של הפעילות האנושית".[6]

בהקשר זה קריאת שמות רחובות היא צורת הנצחה מקובלת המשקפת, מטבע הדברים, אופי וזיכרון תרבותיים, והיא חלק מהתייחסות החברה לסובב אותה.[7] הכוונה בכך היא כמובן לשמות רחובות בעלי משמעות ולא לרחובות בעלי שם כללי (ניטראלי) שעשויים להיות יפים כשלעצמם, אך אינם משקפים זיכרון (כגון: שמות צמחים, בעלי חיים, מזלות, אבני החושן או עצמים מעולם הטבע והגיאוגרפיה).

עזריהו, שעסק בחקר דפוסי הזיכרון של מלחמת העצמאות בחיפה ובתל אביב, מציין כי "שמות הרחובות נועדו (במקומות אלו) לתת ביטוי לסיפור הלאומי והן לסיפור המקומי של שחרור העיר בנוף עירוני".[8] וכך גם נראים הדברים במקומות שונים בירושלים.[9]

לקביעת שמות רחובות יש כללים ברורים, כך בעולם וכך גם במדינת ישראל. כל גוף מוניציפאלי מגדיר זאת בדרכו. בארץ - קביעת שמות רשמיים לרחובות החלה בתל-אביב של ראשית המאה העשרים: "הכל החל בראשית המאה, בכך שמתיישביה של תל-אביב (אז אחוזת בית), רצו להעניק לשכונתם ייחוד תרבותי, וראו צורך להנציח ולסמל את עבריותה בדרכים שונות, ביניהן בשמות הרחובות".[10]

בן-ישי (שהיה מזכיר ועדת השמות בתל אביב בשנות השלושים של המאה העשרים) מדגיש מספר עניינים הקשורים במדיניות קביעת שמות הרחובות בעיר. בין השאר ציין את ההקפדה על שמירת הצביון והזיכרון של ההיסטוריה של עם ישראל על ידי ראשוני תל אביב, שהקפידו על בחירת שמות מנהיגים, כגון: הרצל, אחד העם, רוטשילד, ז'בוטינסקי ואחרים, ובצורה זו ביקשו לשמר את זכרם של המייסדים ואת פועלם בעבר.[11] בשלב מאוחר יותר גם הורחבה רשימת המונצחים לתקופות היסטוריות קדומות יותר וכן לקבוצות עניין הקשורות באזורים או בנושא משותף.[12]

6 לבל, הדרך, עמ' 45; רשויות מקומיות רואות גם את הצד הערכי-חינוכי. למשל בראשון לציון, במבוא למדריך הרחובות, כותב יו"ר ועדת השמות: "במתן השמות משתדלים אנו להתמקד בעיקר בערכים ובשורש השם כדי להנחיל לדור הצעיר, כמו גם לוותיק, ידע ממורשתו ומאירועים בעלי משמעות בתולדות העיר, המדינה והעם", (סגל, מדריך רחובות, עמ' 5).

7 דרזיה, מרחב; כהן וקליאוט, שמות מקומות , עמ' 227-247; עזריהו, הכות.

8 עזריהו, בין שתי ערים, עמ' 102-108.

9 שפנייר, הנצחת מלחמת.

10 בר-גל, שמות, עמ' 118.

11 בן-ישי, שמות רחובותיה, עמ' 163; דודמן, אישי רחוב.

12 על שמות הרחובות בתל אביב נכתב רומן שראשיתו ובסיסו בהכרות עם רחובות העיר: דודמן, אישי רחוב.

בתל אביב הייתה קיימת מגמה ברורה בקשר להנצחת חללי המחתרות. בראשית ימי המדינה לא הייתה כלל בתל אביב הנצחה שלהם, ורק לאחר המהפך הפוליטי של שנת 1977 השתנתה המגמה.[13] אותה מגמה הראה גם עזריהו בבאר שבע, והיא קיימת גם בירושלים.[14]

גם בירושלים הוגדרו כללים על ידי ועדה מטעם העירייה ונקבעו קריטריונים שונים שמטרתם להנציח אישים ודמויות, תנועות לוחמים ומפקדים הקשורים לעם ישראל ולתקומתו.[15]

בישראל נעשו מחקרים אחדים על שמות רחובות, מהם משתקפות מגמות ביחס לתהליך של קבלת החלטות ולהעדפות בבחירת שמות. מסתבר שלמרות הרציונאל הכללי המשותף, בכל הקשור להנצחת דמויות מופת מן העבר הקרוב והרחוק, ניכרים דפוסים שונים בקביעת שמות הרחובות בערים וביישובים בארץ.[16] למשל, לפני קום המדינה הייתה מגמה לקרוא שמות רחובות על-שם מנהיגים ופעילים בתחום העשייה הציונית.[17] לעומת זאת לאחר קום המדינה נעשו שימושים בשמות אחרים. בערים וביישובים רבים ניכרת לאחרונה מגמה לקריאת שמות בעלי אופי ציוני מובהק - אך יש גם דפוסים אחרים, שממעטים בהם עתה להבליט את צד הגבורה והשורשים הציוניים. דוגמה מובהקת לכך הם שמות הרחובות בעיר מעלה אדומים המציינים שמות ניטראליים, כגון: נחלים במדבר יהודה, סוגי סלעים, אבני החושן, צמחי שדה, כלי נגינה ועוד, אך אף לא שם אחד המנציח שורשים ציוניים.[18] מחקר משווה שנערך בקצרין, באריאל, ברמלה ובשדרות, שהם 'יישובי קצה' הן גיאוגרפית והן פוליטית-חברתית, מעלה הבדלים באופי ההנצחה בכל אחד מן המקומות המושפע גם מאופי התושבים בו (עולים או תושבי הארץ) וגם מתקופת הקמתו. ביישובים הוותיקים (רמלה ושדרות) שמות רחובות הקשורים בהיבטים הציוניים, היהודיים והביטחוניים הם בעלי משקל רב לעומת היישובים הצעירים (אריאל וקצרין) - שם המרכיב הציוני קטן יותר, ושמות הרחובות המשמעותיים הם בעלי אופי 'ניטראלי', שמות מקומות ונושאי טבע.[19]

13 לבל, הדרך, עמ' 401-403; הנ"ל, הרחקתם של חללי.

14 עזריהו, הנצחה מקומית, עמ' 210; שפנייר, עיצוב הזיכרון; שפנייר, מקום וזיכרון, עמ' 497-499.

15 בנבנשיתי, רחובות, עמ' טו-טז; וילנאי, ירושלים, עמ' 247-281; צרפתי, ברחובות, עמ' 126-138.

16 כץ, שמות, עמ' 105-116; גבאי, גיאוגרפיה.

17 בר-גל, שמות רחובות, עמ' 329-343.

18 קרניאל, מעלה אדומים.

19 פינצ'בסקי וטרוגונוביק, סימנים, עמ' 365-388.

שמות הרחובות באשקלון, תמונת מצב תשס"ט (2009)

באשקלון קיימים כיום כ-700 רחובות, ואפשר למיינם באופן כללי לקבוצות על פי נושאים שונים:[20] שמות מהמקרא (כגון שבטים ונביאים), שמות של דמויות הקשורות במעשה הציוני (כגון: הרצל, ז'בוטינסקי, בן צבי), שמות של עצים (כגון: שקמה, שקד, לוז), שמות של פרחים (כגון: סביון, חרצית, סייפן), שמות של אזורים בארץ (כגון: גולן, שומרון), שמות של מקורות מים (כגון: אשד, מעיין אפיק), שמות יישובים (כגון: חצבה, תמנע יוטבתה), שמות כוכבים (כגון: נוגה, מאדים, צדק), שמות של יחידות לוחמות (כגון: צה"ל, פלמ"ח, אצ"ל), שמות ציפורים (כגון: צופית, עפרוני, חוחית), שמות של חודשי השנה (כגון: תשרי, מרחשוון, כסלו), שמות אבני החושן (כגון: שוהם, אודם, פטדה), שמות של בעלי מלאכה (כגון: האופה, הנפח, המתכנן), זיכרון מקומי (כגון: תירוש, הבוסתן) ושמות סופרים (כגון: שלום עליכם, מנדלי מוכר ספרים, ש"י עגנון).

בתרשים שלהלן, מוצגת התפלגות שמות הרחובות על-פי הקטגוריות שציינו, לפי מספר השמות בכל שכונה (עמודה מימין).

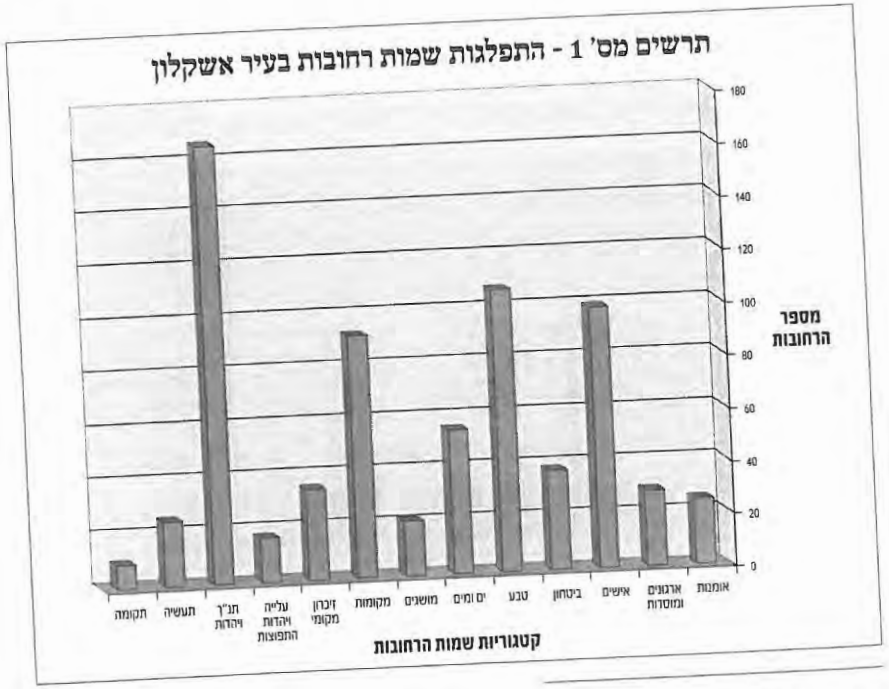

20 עבודות ראשוניות וניסיון לעקוב אחר התפתחות שמות הרחובות השונים נעשו במסגרת סדנאות וסמינריונים בחוג ללימודי ארץ ישראל במכללה האקדמית אשקלון. ראו למשל: לוין, שמות רחובות.

מניתוח התרשים עולה כי באשקלון מספר השמות מתחומי המורשת של עם ישראל וארץ ישראל גבוה במיוחד בקטגוריות של תנ"ך ויהדות, אישים, מקומות, ארגונים ומוסדות ועוד. בולטת מאוד קבוצת שמות הרחובות בנושאי טבע, אולם קבוצה זו מאפיינת בעיקר את הדור האחרון. קבוצה מעניינת מאוד היא קבוצת שמות הרחובות הקשורה בים ובמים - נרחיב אודותיה בהמשך.

על מנת לבחון את מתן שמות הרחובות באשקלון ראוי לעיין בהתפלגות שמות הרחובות במגדל, השכונה הראשונה בעיר (תרשים מס' 2), שהוקמה מיד לאחר כיבוש מג'דל במלחמת העצמאות. כאן בולטות מאוד שתי קבוצות של אישים וארגונים, כפי שנעשה גם בערים אחרות, שבהן הייתה הזדהות עמוקה עם ארגוני הציונות וההתיישבות בארץ ישראל ובמדינת ישראל ועם אנשיה. במגדל שמות הרחובות מקבוצת התנ"ך והיהדות היא שלישית בלבד וקשורה לשמות רחובות בתהליך התפתחותה של השכונה במרוצת הדורות. המגמה שנצפתה במגדל של העדפת שמות אישים וארגונים, שונה באופן קיצוני בשכונת גבעת ציון (תרשים מס' 3), השכונה השנייה באשקלון. כאן שמות הקשורים באישים ובארגונים הם שוליים ביותר, ומשקל עצום יש דווקא לשמות הקשורים בתנ"ך וביהדות, ללמדך על אופי התושבים שאכלסו את השכונה בראשיתה.

תרשים מס' 2 - התפלגות מספר רחובות בחתך קטגוריות בשכונת מגדל

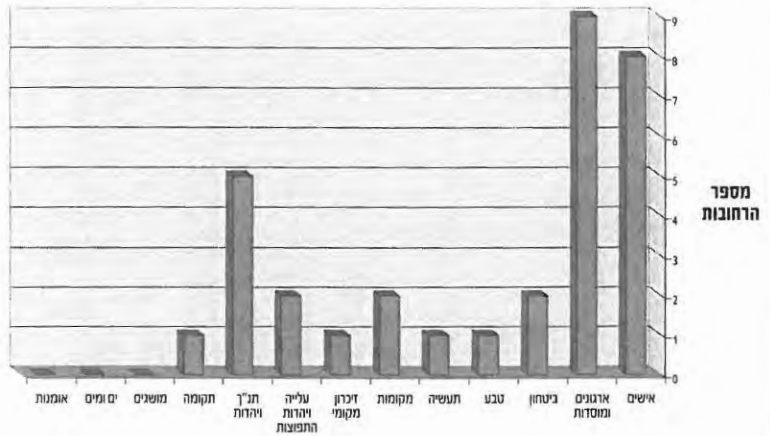

תרשים מס' 3 - התפלגות כמות הרחובות בחתך קטגוריות בשכונת גבעת ציון

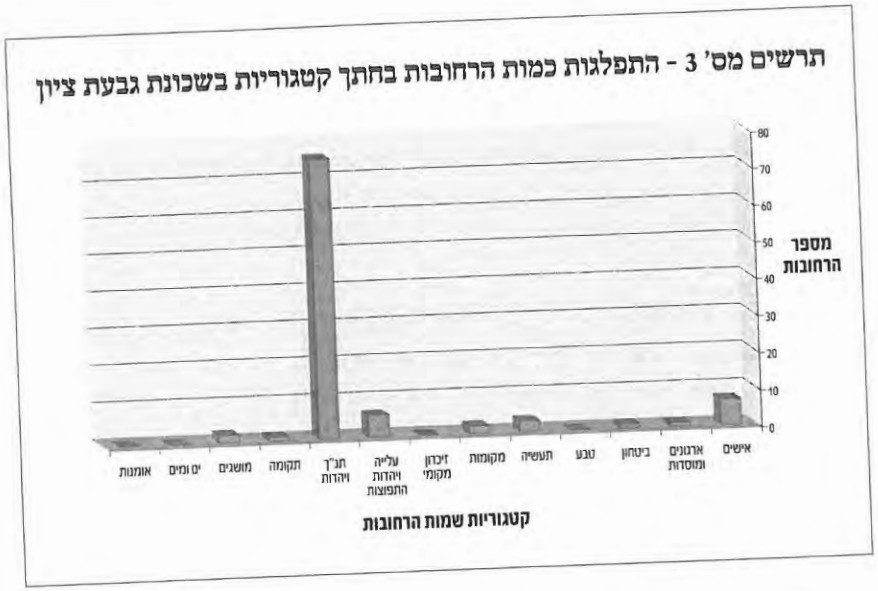

תרשים מס' 4 - התפלגות מספר רחובות בחתך קטגוריות בשכונת שמשון

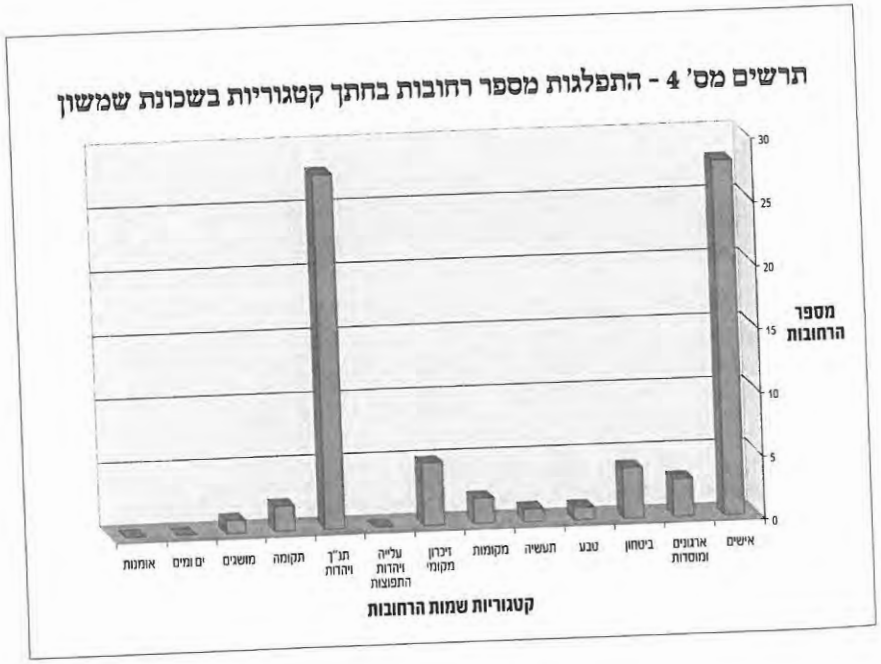

כפי שנראה בתרשים לעיל (תרשים מס' 4), בשכונת שמשון יש שמות רחובות רבים בשמות של אישים ובשמות מהמקורות, וכשכונה שנחשבה לשכונת עולים מסורתיים, לפחות בראשיתה, בולטת מאוד קבוצת שמות הרחובות בתנ"ך וביהדות. אולם כאן נוספו גם שמות של סופרים, של מחנכים ושל פעילים שונים הקשורים לארץ ישראל ולעיר אשקלון.

דומה כי שתי השכונות, אפרידר וברנע, השונות מבחינה סוציו-אקונומית מן השכונות שתוארו לעיל שונות אף בתכנונן ובתכנון שמות הרחובות בהן. בשתי שכונות אלה יורד באופן יחסי מספר השמות מן התנ"ך (הגם שבברנע הוא יחסית גבוה, משום שמדובר בעיקר בשמות דמויות לוחמות מן המקרא, בהתאם לאוכלוסיית הקציניים שעבורה נבנתה השכונה). בשכונת אפרידר (תרשים מס' 5) יש שמות רבים מבתחום הטבע, כרמז להתרעננות שהביאה עימה הקמת שכונה זו, ובצדה המערבי של השכונה הפונה לכיוון ברנע, שכונת ה'ביטחוניסטים' - שמות רבים הקשורים לביטחון. בשתי השכונות, ברנע (תרשים מס' 6) ואפרידר, אנו מוצאים את ניצני השמות הנקראים על שם של נושאים ופעילים מקומיים, למשל: זונאבנד יחזקאל, דובי בראייר, יונה גורן.

תרשים מס' 5 - התפלגות מספר רחובות בחתך קטגוריות בשכונת אפרידר

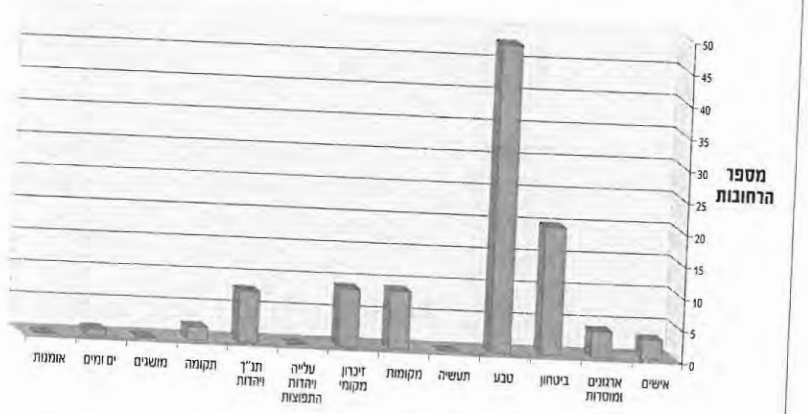

תרשים מס' 6 - התפלגות מספר רחובות בחתך קטגוריות בשכונת ברנע

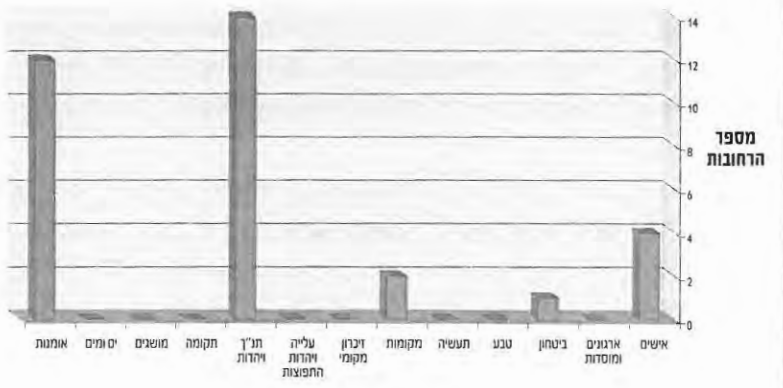

ועדת שמות הרחובות באשקלון ונֶהֱלי עבודתה

התעודות העומדות לרשותנו הן רק מסוף שנות השמונים של המאה הקודמת. לצערנו הרב, לא נשמרו מסמכי ועדת השמות העירונית מתקופת ראשית ימיה של העיר, ולכן בנושא זה המידע נשאב בעיקר מעדויות בעל פה.

בעיר קיימת ועדת שמות הקובעת את שמות הרחובות על פי המלצות שונות בישיבות מן המניין. יושב ראש הוועדה ואחדים מחבריה הם חברי מועצת העיר. שאר חבריה הם נציגי ציבור מטעם הרשימות המרכיבות את מועצת העיר ונציגי ציבור אחרים. מועצת העיר בוחרת את חברי הוועדה על פי מפתח סיעתי. בישיבות הוועדה משתתפים גם מספר עובדי עירייה, כגון: מנהל האגף לתכנון אסטרטגי, מנהלת מדור מידע גיאוגרפי, אחראית למיפוי ולמידע עירוני, מבקר העירייה ומנהל יחידת החשמל. כמו כן משתתפת כמשקיפה בישיבות נציגה של דואר ישראל מאשקלון.[21] חברי ועדת השמות השתדלו לקרוא לכל גוש

21 לוין, שמות רחובות, עמ' 6.

רחובות או שכונה בשמות בעלי מכנה משותף, כפי שהראינו לעיל. לאחר אישור שמות הרחובות במועצת העיר, מפיצה מזכירת ועדת השמות את כל השמות החדשים, כולל סמל רחוב ותעתיק לטיני בעירייה ובמוסדות מחוצה לה.
ברוב המקרים השמות נקבעים בנוהל סדור, אך קיימים גם מקרים חריגים. כך למשל קריאת שם רחוב על שמה של נדבנית, ניצולת שואה (רחל לייפר מילר) בהגיעה לגיל 86, שהונצחה, על פי החלטת ראש העיר, כהוקרה על תרומתה לחיילי צה"ל ולתושבי העיר.[22]

שמות הרחובות כמדד של התפתחות הזיכרון בנוף העירוני

שמות רחובות מציגים היסטוריה עירונית וערכים המנוסחים במונחים של מורשת. קביעת שמות לרחובות מקבלת עם השנים ממד של זיכרון בפני עצמו.[23] מפת שמות רחובות היא דינאמית ומתפתחת, וניתוח של שמות הרחובות יכול ללמד על אופן קביעתם. שכונות ורבעים מתפתחים, שמות רחובות חדשים נקבעים, והם כמובן מושפעים מהרכב ועדות השמות ומהלך הרוח בהן. להלן נבחן את אופי קביעת השמות, כפי שהם באים לידי ביטוי באשקלון.
בשיכוני הדרום למשל, מן השיכונים הראשונים שבהם השתכנו עולים מכל הגלויות, כמעט כל הרחובות נקראים בשמות של אישים מן המקרא, של ראשי שבטים ושל נביאים. הרחובות בשכונת שמשון ('עתיקות') (תרשים מס' 4) גם היא מן השכונות הראשונות, נקראים בשמות של אישים בני העת החדשה: סופרים עבריים, רבנים והוגי דעות נודעים. שתי שכונות אלה המזוהות באופן מובהק עם העלייה ההמונית של שנות החמישים, מבטאות אם כן בשמות רחובותיהן את הזיקה לשורשים, את הזיקה אל המסורת המקומית ואת הזיקה לעם ישראל. לעומת זאת רוב הרחובות בשכונת אפרידר (תרשים מס' 5), שיועדה להיות עיר חדשה בפני עצמה ומסמלת תהליך של התחדשות, נקראים בשמות של צמחים ושל ציפורים. רחובות אחדים נקראים בשמות של ערים מרכזיות בדרום-אפריקה שתושביהן היהודיים תרמו לבניינה של אשקלון.

22 ששון, יש לה רחוב, עמ' 19.
23 עקרונות אלה על פי הדגמה בבאר שבע הראה עזריהו, הנצחה מקומית, עמ' 197.

המגמה הכללית המסתמנת מהנתונים היא שבשנים הראשונות של הקמת העיר ניתנו לרחובות בשכונות אשקלון בעיקר שמות בעלי משמעות של מורשת וזיכרון של עם ישראל וארץ ישראל. עם הזמן ובשל הידלדלות מאגר השמות ההיסטוריים, נפתחו קטגוריות חדשות בתחומי האמנות, הטבע, הים והמים. בשנים האחרונות למשל (בערך בעשרים השנים האחרונות), יחד עם ניסיונה של אשקלון למתג עצמה בתחום התיירות הימית ובנייתה של המרינה הגדולה שנבנתה לחופה, עולה מספרם של שמות רחובות הקשורים בים.
באחת השכונות האחרונות שנבנו בצפון שכונת ברנע, בסמוך ל'אחוזת המיל השלישי', אחוזה מהתקופה הרומית-ביזנטית, המכונה בפי המקומיים 'עיר היין', ניתנו שמות הקשורים בגפן וביין.[24] נראה כי בחירת שמות בנושא זה היא חלק מתהליך מיתוג השכונה עם הפארק העתידי המתוכנן לקום באתר הארכיאולוגי הנזכר.
לא זיהינו מגמה גורפת של מתן שמות ממלכתיים לרחובות בעקבות השינויים הפוליטיים שעברו על מדינת ישראל בסוף שנות השבעים. ועדת השמות של העיר שומרת על ממלכתיות וניטרליות לאורך כל הדרך. אמנם אחד הצירים החשובים והמרכזיים בה נקרא על שמו של יצחק רבין, אך זה חלק ממגמה כוללת למתן שמות של ראשי ממשלה ונשיאים בצירים הראשיים החוצים את העיר.

שינוי שמות רחובות

בערים רבות קיימת תופעה של שינוי שמות רחובות בשל התפתחות המקום ובשל נסיבות פוליטיות. בבאר שבע עד לשנת 1977 הוסבו שמות של חמישה עשר רחובות לשמות חדשים בעיקר מסיבות טכניות.[25] ברמלה עברתו את שמות הרחובות הערביים.[26] בירושלים יש דוגמאות רבות של רחובות שוועדת השמות ניסתה לשנות את שמותיהם. בגלל מחסור ברחובות שאפשר להנציח בהם אישים שונים ניסתה העירייה להמיר שמות של רחובות עם שמות של בעלי חיים בשמות של אישים, אבל נתקלה בהתנגדות התושבים.[27] עוד בירושלים - בעקבות אירועי הלחימה בעזה בשנת תשס"ט (2009), ביקשו לשנות את שם

24 ישראל, אחוזת; הנ"ל, כלכלת.
25 עזריהו, הנצחה מקומית, עמ' 206-207.
26 פינצ'בסקי וטרוגונוביק, סימנים, עמ' 383.
27 פרוז, קרבות הרחוב, עמ' 55; פרוז, תושבי מלחה.

הרחוב המרכזי שבין שכונת קוממיות (טלביה) לשכונת רחביה, רחוב עזה, לשם אחר.[28] באשקלון אחד השינויים המוכרים הוא שינוי שמו של ציר התנועה העיקרי בעיר בסוף שנות השבעים מ'שדרות הניצחון' ל'שדרות דוד בן גוריון', אך בדרך כלל קשה לאתר מידע אודות שינוי שמות רחובות בעיר.

הנצחת מייסדים ובונים

בערים רבות מונצחים מייסדי העיר ובוניה כחלק מהמורשת של המקום. כך למשל בתל אביב עד לשנת 1933 10% מכלל הרחובות נקראו על שם אישים שפעלו בעיר.[29] בבאר שבע[30] ובירושלים הונצחו ראשי העירייה בשמות הכיכרות ובשמות של מרכזים עירוניים.

תופעה דומה מצאנו גם באשקלון. שכונת אפרידר הייתה מן השכונות הראשונות בעיר ששמות רחובותיה היו על שם מייסדיה (כגון: הרחובות זונבאנד, על שם ראש העיר הראשון של אשקלון המאוחדת בשנת 1955; אפל, על שמו של מזכיר העיר הראשון ועוד). בשנים האחרונות מסתמנת מגמה של הנצחת אישים ודמויות בשמות כיכרות. הדבר הבולט בעניין זה הוא הנצחתם של תושבי העיר שלא נמנו עם הנהגתה דווקא כמחווה לפועלם. כאלה הן למשל הכיכר על שם משה מרגלית; הכיכר על שם דב חיימסון; הכיכר על שם הרופא ד"ר אריה אורן; הכיכר על שם יוסף שושנה; הכיכר על שם השוטר שושן מכלוף ועוד. דומה כי ההנצחה בשמות כיכרות מאפשרת להרחיב את מעגל האישים המונצחים. אמנם קשה להוכיח זאת מן הפרוטוקולים, אך נדמה כי לעיתים לחץ חברתי ופוליטי או תרומה של המשפחה משפיעים אף הם על בחירת השמות.

נושאים שלא הונצחו

במסגרת העיסוק בנושא ההנצחה ראוי לשים לב גם לדברים שלא הונצחו במשך השנים מחוסר תשומת לב או מסיבות אחרות. בבאר שבע הראה עזריהו שאין זכר לשמות

28 מלול, מלחמת השמות, עמ' 20.

29 בן-ישי, שמות רחובותיה, עמ' 163-164; בר-גל, שמות לרחובות, עמ' 126-129.

30 עזריהו, הנצחה מקומית, עמ' 211-212.

מהמורשת הערבית על 48 שנותיה הראשונות.[31] גם בירושלים בשכונת פסגת זאב לא משתקפים אירועים היסטוריים או ציונים גיאוגרפיים בשמות הרחובות. לעומת זאת במועצה המקומית גבעת זאב לא הנציחו כלל דמויות מן העשייה הציונית החדשה.[32] מבחינה זו דומה אשקלון לבאר שבע, שבששת העשורים לקיומה השתדלה למחוק מן הזיכרון ההיסטורי את המורשת הערבית הטבועה בה. הדברים אמורים לגבי היעדרם של שמות רחובות הקשורים במסורת הערבית, והעמקת המורשת העברית והציונית באופן מיוחד דווקא בשמות הרחובות בשכונת מגדל, שקמה על חורבות העיירה הערבית, כמו למשל הרצל, גולומב, העצמאות ועוד. תופעה זו היא חלק ממגמה נמשכת של כל ראשי העיר באשר הם לבטל את המורשת הפיזית הבנויה של הערבים ששרדה בעיר, גם היא בולטת מאוד בנוף. שתי דוגמאות מובהקות לעניין זה בתפיסת מנהיגי העיר ותושביה את שני המבנים המרכזיים בעיר הערבית: המסגד הגדול, שהוסב למרכז תיירותי ומסחרי מכונה כיום 'החאן', ואילו המסגד הקטן, שלאחר קום המדינה הוסב לבית טהרה, ידוע ומכונה כך על ידי רוב תושבי העיר.[33]

שילוט הרחובות

לאופי השילוט יש חשיבות רבה, וגם הוא משקף את דרך ההנצחה. מקובל שלהנצחה באמצעות שמות הרחובות יש משמעות מעבר לציון נקודה במרחב. הנצחה הנעשית באמצעות קריאת שם רחוב היא תמציתית, יעילה ומחנכת. נטיעת עמוד ברחוב ועליו שם אינה מצריכה תקציב רב, ומשרתת בצורה יעילה וזולה את הצורך בהנצחה. מושגת בכך כמובן תועלת נוספת - העברת ערכים ומסרים חינוכיים והיסטוריים בצורה בלתי מודעת, וכמובן מתאפשרת גם העברת לא מעט מסרים פוליטיים שמקבלי המדיניות הנציחו בהחלטותיהם.[34]

שלט של שם רחוב יכול לספק מידע בסיסי ביותר בשל גודלו, והמידע שאפשר לכתוב עליו מצומצם מאוד. בשנים האחרונות החלו בערים רבות להוסיף משפט קצר על הדמות המונצחת. בירושלים בדרך כלל השלטים הם בעלי אופי קבוע ואחיד: השלט בצבע כחול,

31 עזריהו הנצחה מקומית, עמ' 213.

32 שפנייר, עיצוב הזיכרון.

33 ששון, התפתחות נוף, עמ' 106-109.

34 הדברים נאמרים בצורה ברורה במדריך לשמות רחובות בראשון לציון לדוגמה, סגל, מדריך רחובות, עמ' 5.

שילוט על בתים[35]

והכיתוב באותיות בצבע לבן, בשפות הרשמיות: עברית, ערבית ואנגלית. מתחת לשם העברי מופיע משפט על הדמות המונצחת. בערים אחרות קיימים דגמים נוספים.

באשקלון נקבעו תחילה שלטים קטנים, בדרך כלל בעלי רקע כחול, ועליהם נכתב שם הרחוב בלבד. עם השנים, עם התפתחות העיר בשנות השבעים נקבעו שלטי חוצות עשויים פלסטיק לבן וכיתוב שחור.

בשנים האחרונות נקבעים שלטי מתכת אליפטיים, ומתחת לשם הרחוב מובא מידע קצר.

אשקלון - שלט אופייני לשנות השבעים
(כולל טעות בתעתיק האנגלי)

דוגמה לשלט מן השנים האחרונות

35 תודתנו מקרב לב לאיריס לוין, בוגרת המכללה האקדמית אשקלון ומזכירת ועדת השמות בעיריית אשקלון, על צילום השלטים ועל התומר והמידע שהעבירה אלינו.

סיכום

מכל האמור לעיל עולה כי המגמות המאפיינות את תהליך מתן השמות לרחובות באשקלון אינן שונות במהותן מן המגמות המאפיינות את תהליך מתן השמות ליישובים ולרחובות בתקופת המנדט הבריטי על ידי התנועה הציונית במדינת ישראל. מצאנו ריכוז גדול יחסית של שמות הקשורים במורשת של עם ישראל וארץ ישראל ושל שמות בקטגוריות של תנ"ך ויהדות, אישים, מקומות, ארגונים ומוסדות ועוד.

המגמה שנצפתה במגדל למשל, ביחס לשמות אישים וארגונים, השתנתה באופן קיצוני בשכונת גבעת ציון, השכונה השנייה באשקלון. כאן מספר השמות הקשורים באישים וארגונים זניח, ומשקל עצום יש לשמות הקשורים בתנ"ך וביהדות, ללמדנו על אופי התושבים שאכלסו את השכונה בראשיתה והשקיעו מחשבה במתן שמות בה, על פי המקובל בעיר ובמדינה. חזרה למגמה של שמות אישים ניכרת בשכונת שמשון, אולם כאן נוספו שמות של סופרים, מחנכים ופעילים שונים הקשורים לארץ ישראל ולעיר אשקלון. נראה כי אופיין החברתי-כלכלי של השכונות משפיע גם הוא על שמות הרחובות בשכונות.

עם חלוף השנים והידלדלות מאגר השמות ההיסטוריים, נפתחו קטגוריות חדשות בתחום האמנות, הטבע, הים והמים בעיקר. בשכונת אפרידר יש ייצוג נכבד לשמות בנושאי טבע, כרמז להתרעננות שהביאה עימה הקמת שכונה זו. בתחום האמנות מצאנו כי רובה ככולה של הרשימה מרוכזת בשכונה אחת בלבד, שכונת ברנע, וזאת למרות המאמצים הרבים שהעיר משקיעה בתחום זה, הכוללים פיסול חוצות, קיום סימפוזיונים בינלאומיים בפיסול, טיפוח אמנים מקומיים, הקמת מוזיאון ותערוכות ועוד.

הצגנו מספר תחומים שבאמצעותם העיר מנציחה את עברה ואת מייסדיה, ויחד עם זאת גם מסמלת את כיווני התפתחותה התיירותיים והחברתיים. כ-35 רחובות נקראו על שמם של נושאים ופעילים מקומיים, ובעיקר בשתי השכונות הצפוניות, אפרידר וברנע.

כאמור, לא זיהינו מגמה של מתן שמות רחובות בעקבות השינויים הפוליטיים שעברו על מדינת ישראל. ועדת השמות של העיר שומרת על ממלכתיות וניטרליות לאורך כל הדרך.

לצד הנושא הטופונומי במחקר זה העוסק במתן שמות לרחובות עולים גם עניינים חברתיים הפותחים פתח למחקר סוציולוגי מעמיק בפני עצמו.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

באומל-שורץ, הנצחת נשים — ג' באומל-שוורץ, "הנצחת נשים בישראל", **אריאל**, 185 (תשס"ט), עמ' 66-79.

באומל, היינו שם — ג' באומל, "היינו שם איתם: הנצחת נשים באנדרטאות לזכר הנופלים במדינת ישראל", בתוך: מ' שילה, ר' קרק, ג' חזן-רוקם (עורכות), **העבריות החדשות**, ירושלים (תשס"ב), עמ' 434-456.

בנבנישתי, רחובות — ד' בנבנישתי, **רחובות ירושלים**, קריית ספר, ירושלים 1984.

בן-ישי, שמות רחובותיה — א"ז בן-ישי, "שמות רחובותיה של תל-אביב", **אריאל**, 68-70 (1990), עמ' 163-169.

צרפתי, ברחובות — גב"ע צרפתי, "ברחובות ירושלים", **לשוננו לעם**, מהו(ג) (תשנ"ד), עמ' 126-138.

בר-גל, שמות לרחובות — י' בר-גל, "שמות לרחובות תל-אביב, פרק בהיסטוריה תרבותית עירונית (1909-1933)", **קתדרה** 47 (תשמ"ח), עמ' 118-132.

בר-גל, שמות רחובות — Y. Bar-gal, Cultural-Geographical Aspects of Street Names in the Towns of Israel, *Names*, 37/4, (1989) pp. 329-343.

גל, משכונה לעיר — נ' גל, "משכונה לעיר: המרקם החברתי של אשקלון מהקמת המדינה עד אמצע שנות ה-90", בתוך: א' ששון (עורך ראשי), **אשקלון, כלת הדרום**, המכללה האקדמית אשקלון, תשס"ב, עמ' 213-232.

דודמן, אישי רחוב — ה' דודמן, **אישי רחוב**, ירושלים תשנ"ח.

דרזיה, מרחב — א' דרזיה, **מרחב ושמות, שמות יישובים, תהליכים לאומיים ויחסים חברתיים**, עבודת גמר, אוניברסיטת תל-אביב 1993.

וילנאי, ירושלים — ז' וילנאי, **ירושלים בירת ישראל**, ירושלים תשכ"ג.

ישראל, אחוזת — י' ישראל, " 'אחוזת המיל השלישי' באשקלון", בתוך: א' ששון, ז' ספראי ונ' שגיב (עורכים), **אשקלון עיר לחוף ימים**, ארץ, תל-אביב תשס"א, עמ' 213-226.

ישראל, כלכלת — י' ישראל, "כלכלת חבל עזה-אשקלון בתקופה הביזנטית לאור סקר וחפירות ב'אחוזת המיל השלישי' ליד אשקלון", **מכמנים** 8 (תשנ"ה), עמ' 119-132.

כהן וקליאוט, שמות מקומות — S.B. Cohen & N. Kliot, "Israel's Place-Names as Reflection of Continuity and Change in Nation-Building", *Names* 29 (1981), pp. 227-247.

כץ, שמות — י' כץ, "שמות מקומות ותפקידם הפוליטי: המאבק הציוני לשמירת שמות המקומות העבריים בתקופת היישוב", **מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ ישראל**, טו (תשנ"ח), עמ' 105-116.

לבל, הדרך — א' לבל, **הדרך אל הפנתיאון, אצ"ל, לח"י, וגבולות הזיכרון הישראלי**, מכללת ספיר, מרכז מורשת בגין, ירושלים תשס"ז.

לבל, הרחקתם של חללי — א' לבל, "הרחקתם של חללי האצ"ל ולח"י מן ההנצחה הממלכתית", **אריאל** 185 (תשס"ו), עמ' 53-56.

לוין, שמות רחובות — א' לוין, **שמות רחובות באשקלון**, עבודה במסגרת סדנת מחקר "אשקלון לתולדותיה", החוג ללימודי ארץ-ישראל, המכללה האקדמית אשקלון, תשס"ח.

מלול, מלחמת השמות — ר' מלול, "מלחמת השמות, יוזמה בירושלים, רחוב עזה יהפוך לרחוב שדרות", **מעריב**, י"ב בטבת תשס"ט (8/1/09), עמ' 20.

סגל, מדריך רחובות — מ' סגל, **מדריך רחובות, ראשון לציון** (3), ראשון לציון 2002.

עזריהו, בין שתי ערים — מ' עזריהו, "בין שתי ערים: הנצחת מלחמת העצמאות בחיפה ובתל-אביב מחקר בעיצוב הזיכרון הישראלי", **קתדרה** 68 (תשנ"ג), עמ' 102-108.

עזריהו, דרך רבין — מ' עזריהו, " 'דרך רבין', הנצחת שמו של יצחק רבין בנוף הישראלי 1995-2005", בתוך: י' רוזנסון וע' ישראלי (עורכים), **חיל ברוח**, תל אביב תשס"ט, עמ' 213-231.

עזריהו, הכוח — M. Azaryahu, "The Power of Commemorative Street Names", Environment and Planning D, *Society and Space* (1996), pp. 311-330.

עזריהו, הנצחה מקומית — מ' עזריהו, "הנצחה מקומית, שמות לרחובות באר שבע: ועדת השמות 1973-1998", י' גרדוס וא' מאיר-גליצנשטיין (עורכים), **באר שבע, מטרופולין בהתהוות**, ירושלים תשס"ח, עמ' 197-216.

עזריהו, שלד הברזל — מ' עזריהו, " 'שלד הברזל שותק כמו רעי' (חיים גורי), סיפורם של שרידי המשוריינים בשער הגיא", **קתדרה** 106 (תשס"ג), עמ' 119-138.

פינצ'בסקי וטרוגונוביק, סימנים — A. Pinchevski, & F. Torgovnik Signifying Passages: the Signs of Change in Israeli Street Names", *Media, Culture & Society* 24 (2002), pp. 365-388.

פרוז, קרבות הרחוב — ע' פרוז, "קרבות הרחוב של תושבי מלחה", **כל העיר**, ח' בכסלו תשס"ו (9/12/05), עמ' 55.

פרוז, תושבי מלחה — ע' פרוז, "תושבי מלחה נרדמו והתעוררו לתוך סיוט", **כל העיר**, י"ז בכסלו תשס"ז (8/12/06).

קרניאל, מעלה אדומים — ש' קרניאל, **מעלה אדומים**, מפת העיר, תל-אביב 2000.

שמיר, אנדרטאות — א' שמיר, "אנדרטאות בישראל, דברי מבוא", בתוך: א' שילר, וג' ברקאי (עורכים), "**ובדמם הבוקר יעלה**", **זיכרון והנצחה בישראל**, **אריאל** 171-172, (תשס"ו), עמ' 134-139.

שמיר, הנצחה וזיכרון — א' שמיר, **הנצחה וזיכרון**, תל-אביב 1996.

שפנייר, הנצחת מלחמת — י' שפנייר, "הנצחת מלחמת העצמאות בשכונת פסגת זאב, סיפורו של רחוב השישה עשר", בתוך: י' רוזנסון, ע' ישראלי (עורכים), **חיל ברוח**, תל-אביב תשס"ט, עמ' 232-248.

שפנייר, מקום וזיכרון — י' שפנייר, "מקום וזיכרון - לדרכי עיצובו של הזיכרון הלאומי והפרטי בשכונת פסגת זאב", בתוך: צ' עוקשי ואחרים (עורכים), **במשעולי עבר יהודי**, ירושלים (תשס"ו), עמ' 489-507.

ששון, התפתחות נוף — א' ששון, "התפתחות נוף אשקלון וסביבתה בשלהי התקופה העות'מאנית", בתוך: א' ששון (עורך ראשי), **אשקלון – כלת הדרום**, ארץ, תל-אביב, תשס"ב, עמ' 87-122.

ששון, יש לה רחוב — י' ששון, "יש לה רחוב", **מעריב**, י"ט באדר תשס"ח (26/3/08), עמ' 19.